YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI
Volume 5 Issue 7 Noyabr 2026
https://phoenixpublication.net/ Online ISSN: 3030-3494

BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQIY NUQSONLARNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK TAHLILI

Xolmurodova Dildora
Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: **N. K. Musayeva**

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutqiy buzilishlarning asosiy ko‘rinishlari, ehtimoliy biologik va ijtimoiy omillari, shuningdek, ularning psixologik hamda pedagogik oqibatlari nazariy manbalar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *nutqiy rivojlanish, nutqiy buzilish, logopediya, maktabgacha ta’lim, psixologik-pedagogik yondashuv, erta aralashuv, oila hamkorligi.*

Nutq bolaning muloqot qilishi, bilimlarni o‘zlashtirishi, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashi hamda atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabat o‘rnatishida muhim vositadir. Maktabgacha davrda nutq tovushlarini farqlash, so‘z boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmalarni egallash va izchil hikoya qilish ko‘nikmalari bosqichma-bosqich shakllanadi. Biroq bolalarning rivojlanish sur’ati individual bo‘lib, har bir talaffuz xatosi yoki nutqdagi vaqtinchalik qiyinchilik klinik buzilish mavjudligini anglatmaydi [1, 4].

Nutqiy buzilishlar haqida ilmiy xulosa chiqarishda bolaning yoshi, ona tili, ko‘p tilli muhitda ulg‘ayishi, eshitish holati, umumiy rivojlanishi va kundalik muloqotdagi ishtiroki hisobga olinishi zarur. Mazkur maqolaning maqsadi mavjud ilmiy va metodik adabiyotlar asosida bolalardagi nutqiy buzilishlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tizimlashtirish hamda samarali yordam ko‘rsatish yo‘nalishlarini aniqlashtirishdan iborat.

Logopediya amaliyotida nutq tovushlarini noto‘g‘ri talaffuz qilish yoki fonologik tizimdagi qiyinchiliklar, nutq ravonligining buzilishi (jumladan, duduqlanish), ovoz bilan bog‘liq muammolar, shuningdek, tilni tushunish yoki ifodalashdagi qiyinchiliklar bir-biridan farqlanadi. Nutq tovushlari buzilishi bilan lug‘at-grammatik rivojlanishdagi qiyinchiliklar bir bolada birgalikda kuzatilishi ham mumkin. Ushbu holatlarni yagona “nutqiy nuqson” atamasi ostida bir xil sabab va usul bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas [1, 4].

Nutqiy qiyinchiliklarning kelib chiqishida eshitishning pasayishi, ayrim nevrologik yoki anatomik xususiyatlar, rivojlanishga taalluqli omillar, shuningdek, bolaning kommunikativ tajribasi bilan bog‘liq sharoitlar turlicha rol o‘ynashi mumkin. Ko‘p hollarda sabab birgina omil bilan tushuntirilmaydi. Stress yoki qo‘rquv ayrim bolalarda mavjud qiyinchiliklarni kuchaytirishi mumkin, biroq ularni barcha nutqiy buzilishlarning asosiy sababi sifatida

ko‘rsatish to‘g‘ri emas. Xuddi shuningdek, ota-onalar yoki tarbiyachilarni umumiy tarzda “aybdor” deb baholash o‘rniga, qo‘llab-quvvatlovchi muloqot muhitini tashkil etish muhim [4, 8].

M.Y. Ayupovaning “Logopediya” darsligida nutq buzilishlarini o‘rganish, tasniflash, oldini olish va korreksiyalash masalalari o‘zaro bog‘liq holda yoritilgan [1]. Bu yondashuv bolaning faqat ayrim tovushlarni to‘g‘ri aytishiga emas, balki nutqiy faoliyatning turli tarkibiy qismlari va ta’lim jarayonidagi ehtiyojlariga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Demak, pedagogik kuzatuv va logopedik tekshiruv natijalari birgalikda tahlil qilinishi kerak.

R. Shomahmudovaning “To‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish va nutq o‘stirish” qo‘llanmasi talaffuz va nutqni rivojlantirishga oid amaliy-metodik ishlar uchun mahalliy manbalardan biridir [2]. Uning mazmunidan kelib chiqadigan pedagogik xulosa shuki, mashqlar bola imkoniyatiga mos, izchil hamda muloqotga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Mazkur qo‘llanma yordamchi maktablar uchun mo‘ljallanganini inobatga olib, undagi usullarni maktabgacha ta’limga ko‘chirishda yosh va individual xususiyatlarga moslashtirish talab etiladi.

L. S. Vigotskiy nutq va tafakkur rivojlanishining o‘zaro aloqadorligini, nutqning ijtimoiy faoliyat va bilish jarayonlaridagi ahamiyatini nazariy jihatdan asoslagan [3]. Uning konsepsiyasi bolaga yordam ko‘rsatishda kattalar bilan mazmunli muloqot, hamkorlikdagi faoliyat va bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlashga e’tibor berish uchun pedagogik asos yaratadi. Shunga qaramay, nutq tovushlaridagi har qanday xato bolaning tafakkuri yoki aqliy salohiyati albatta pasayganini bildirmaydi.

J. Law, Z. Garrett va C. Nye tomonidan o‘tkazilgan meta-tahlilda bolalarning nutq va til rivojlanishiga qaratilgan aralashuvlarning natijalari turli til ko‘nikmalari bo‘yicha baholangan [5]. Bu ish yordam usulining samarasi qaysi ko‘nikma rivojlantirilayotgani hamda boladagi buzilish xususiyatiga bog‘liq bo‘lishini ko‘rsatadi; barcha holatlar uchun bir xil dastur maqbul emas.

M. Y. Roberts va A. P. Kaiser 18 tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlilda ota-onalar ishtirokida amalga oshiriladigan til rivojlantirish dasturlari kichik yoshdagi bolalarning tilni tushunishi va ifodalashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini aniqlagan [6]. Bu natija oilaviy hamkorlikni korreksion jarayonga qo‘shish zarurligini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq ota-onalar mutaxassisning o‘rnini bosmaydi: ularning faoliyati logoped tomonidan belgilangan maqsadlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Amerika nutq, til va eshitish assotsiatsiyasi (ASHA) ma’lumotlariga ko‘ra, nutq tovushlari buzilishlarini baholashda talaffuzning o‘zi bilan cheklanmasdan fonologik jarayonlar, tushunarlilik, bolaning til muhiti va kundalik kommunikativ ishtiroki hisobga olinadi [4]. Ko‘p tilli oilada ayrim talaffuz farqlari til tizimlari ta’siri natijasi bo‘lishi mumkin; bunday farqlarni avtomatik tarzda patologiya deb baholash xatolikka olib keladi.

Nutqiy qiyinchiliklar ayrim bolalarning tengdoshlari bilan o‘yinlarga qo‘shilishi, savollarga javob berishi, o‘z istagini tushuntirishi yoki guruh oldida so‘zlashiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bunday holatlarda bolaning o‘ziga ishonchi pasayishi, muloqotdan qochish yoki hissiy zo‘riqish kuzatilishi ehtimoli mavjud. Biroq bu oqibatlar muqarrar emas: bolaning individual xususiyatlari, atrofdagilarning munosabati va o‘z vaqtida ko‘rsatilgan yordam natijaga ta’sir qiladi.

Pedagog bolani tengdoshlari oldida keskin tuzatish, masxara qilish yoki takror-takror gapirishga majburlashdan tiyilishi lozim. Buning o‘rniga kichik guruhlardagi muloqot, ko‘rgazmali materiallar, dialogik o‘yinlar, ertakni qayta hikoya qilish va rag‘batlantiruvchi fikr-mulohazalar qo‘llanishi mumkin. Ushbu usullar umumiy pedagogik yordam vositalari bo‘lib, muayyan nutqiy buzilishni bartaraf etuvchi mustaqil davolash usuli sifatida ko‘rsatilmasligi kerak.

Dastlabki kuzatuvda bolaning murojaatga javob berishi, eshitib tushunishi, so‘z boyligi, gap tuzishi, nutqining tushunarliligi va tengdoshlari bilan muloqoti baholanadi. Barqaror yoki sezilarli qiyinchilik kuzatilsa, logoped va tegishli sog‘liqni saqlash mutaxassislariga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Eshitish muammosi gumon qilingan holatlarda eshitishni professional tekshirish ayniqsa muhimdir. Tashxis faqat kuzatuv yoki bir martalik pedagogik mashq asosida qo‘yilmaydi [4, 8].

Yordam rejasida bolaning mavjud kuchli tomonlari, nutqiy ehtiyojlari va oilaning imkoniyatlari inobatga olinishi lozim. Nutq tovushlari bilan ishlashda maqsadli tovushni hosil qilish, bo‘g‘in, so‘z va bog‘langan nutqqa o‘tkazish, kundalik muloqotda mustahkamlash bosqichlari ishlatilishi mumkin [4]. Tilni tushunish va ifodalashdagi qiyinchiliklarda esa so‘z boyligini boyitish, modellashtirish, navbat bilan suhbatlashish va o‘yin orqali kommunikativ vaziyatlarni ko‘paytirish muhim.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila, logoped, psixolog va zaruratga ko‘ra tibbiyot xodimlarining hamkorligi bolaning ehtiyojlarini har tomonlama hisobga olishga yordam beradi. Mashg‘ulot natijasini faqat alohida tovushni to‘g‘ri talaffuz etish bilan emas, balki bolaning kundalik hayotda o‘z fikrini qay darajada tushunarli ifodalayotgani va muloqotda ishtiroki bilan ham baholash zarur [4, 6].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy buzilishlar ko‘rinishi, sabablari va oqibatlari jihatidan bir xil emas. Ularning psixologik-pedagogik tahlili bolaning nutqiy ko‘nikmalarini umumiy rivojlanish, ijtimoiy muhit hamda individual ehtiyojlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishni talab etadi. M. Y. Ayupova va R. Shomahmudovaning mahalliy metodik ishlari, L. S. Vigotskiyning nazariy yondashuvi va xalqaro meta-tahlillar erta aniqlash, individual yordam hamda oila ishtirokining ahamiyatini asoslashga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan bolani stigmalashtirmaydigan muloqot muhitini yaratish, ehtiyojga mos logopedik baholashni tashkil qilish, tarbiyachi va ota-onalarni hamkorlikka jalb etish hamda natijalarni muntazam kuzatish tavsiya etiladi. Har bir bolaning rivojlanish dinamikasi turlicha bo‘lgani sababli korreksion ish natijasini oldindan mutlaq kafolatlash ilmiy asosga ega emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M. Y. Logopediya: darslik. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. — 560 b. ISBN 978-9943-319-41-7.

2. Shomahmudova R. To‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish va nutq o‘stirish: o‘quv-uslubiy qo‘llanma. To‘ldirilgan va qayta ishlangan 2-nashr. — Toshkent: ILM ZIYO, 2013. — 132 b. ISBN 978-9943-16-136-8.

3. Vygotsky L. S. Thought and Language. — Cambridge, MA: MIT Press, 1962. (Dastlabki ruscha asar: «Мышление и речь», 1934).

4. American Speech-Language-Hearing Association. Speech Sound Disorders: Articulation and Phonology. Practice Portal. https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/articulation-and-phonology/.

5. Law J., Garrett Z., Nye C. The efficacy of treatment for children with developmental speech and language delay/disorder: a meta-analysis // Journal of Speech, Language, and Hearing Research. — 2004. — Vol. 47, no. 4. — P. 924–943. DOI: 10.1044/1092-4388(2004/069).

6. Roberts M. Y., Kaiser A. P. The effectiveness of parent-implemented language interventions: a meta-analysis // American Journal of Speech-Language Pathology. — 2011. — Vol. 20, no. 3. — P. 180–199. DOI: 10.1044/1058-0360(2011/10-0055).

7. Law J., Garrett Z., Nye C. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and language delay or disorder // Cochrane Database of Systematic Reviews. — 2003. — Issue 3. — CD004110. DOI: 10.1002/14651858.CD004110.

8. World Health Organization. Clinical Descriptions and Diagnostic Requirements for ICD-11 Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders. — Geneva: WHO, 2024. https://www.who.int/publications/i/item/9789240077263/.